

A civil szektor

Az önkéntes munka mítosza

*„Az emberek általában nem becsülik azt,
ami nem kerül pénzükbe.”*

Az emberek körében makacsul tartja magát az a hiedelem, hogy a társadalomnak van egy szférája, amelyben az emberi magatartás mozgatórugói mások, mint egyebütt. Nevezetesen, hogy a magáncsoportok, magántársulások működését szabályozó elvek különböznek azoktól az elvektől, amelyek az állami szférára vagy a gazdasági életre jellemzőek. A döntő különbség abban rejlik, mondják, hogy az emberek az ún. civil szférában – különböző alapítványokban, szervezetekben, egyesületekben – hajlandóak önkéntesen, pénzbeli ellenszolgáltatás nélkül végezni olyan munkát, amelyért a piacon tevékenykedő vállalatok, cégek, vagy az állami hivatalok komoly ellenértéket számolnak el.

Nehéz ennek a feltevésnek hitelt adni. Hiszen a józan ész szabályai szerint egy racionális lény, ha több lehetőség közül választhat, mindig azt választja, amelyik a legjobb üzletnek látszik, tehát amelyik a legkisebb befektetés mellett a legnagyobb haszonnal kecsegtet. Miért dolgoznak sokan mégis ingyen? Hogyan lehetséges, hogy – társadalmi berendezéstől és politikai rendszertől függetlenül – csaknem minden emberi közösségben helye, szerepe van a pénzbeli ellenszolgáltatás nélkül végzett munkának? Melyek azok az okok, amelyek magyarázatot adnak erre a különös jelenségre?

A „TÁRSAS ÖSZTÖN”

A hagyományos szociálpszichológiai felfogás szerint erre a különös szokásra az emberek „társulási hajlamában” kell a magyarázatot keresnünk. Az embereket, mondják, a „nyájösztön” készteti arra, hogy csoportosuljanak és közös céljaik érdekében önkéntes munkára vállalkozzanak. Ez a „társulási hajlam” állítólag olyan erős, hogy az emberek a munka gyakorlati hasznosságától függetlenül szívesen áldoznak fel egyéni érdekeiket a közösség érdekében. Mi több, az önkéntes munkával olyan lelki szükségleteket elégítenek ki, amely hozzájárulhat ahhoz, hogy kiéljék kreatív hajlamaikat, és ezáltal gazdagabbá váljék személyiségük.

A „társas ösztön” szószólói szerint tehát úgy áll a dolog, hogy az emberek saját belső szükségletük miatt vállalkoznak önkéntes munkára. Nevezhetjük ezt a szükségletet állampolgári felelősségérzetnek, szolidaritásérzésnek, hasznosság tudatának, aminek akarjuk, a lényeg az, hogy az önkéntes munkára vállalkozók helyreállítják vele lelki egyensúlyukat, és megszilárdítják közösségi pozícióikat.

A szociálpszichológusok mellett a politológusok is osztják azt a véleményt, hogy a gazdasági és politikai cselekvés legalapvetőbb meghatározói a csoport-érdekek, következésképp a társadalom szerkezete eleve egyesület jellegű. Éme jellegénél fogva a jótékony és az öntevékenység magától értetődő, aminek sok évszázados hagyománya van, s amit, lám, még az államszocializmus sem volt képes kiirtani. Ez utóbbi állítás igaz, hiszen az önkéntes munkát az államszocializmus csakugyan „nem tudta” (nem is akarta) kiirtani. Bolond lett volna, hiszen éppen hogy nagy szükségét látta a pénzbeli ellenszolgáltatás nélkül végzett munkának, olyannyira, hogy „államosította”. Az önkéntesség elvétől megfosztott, kötelezővé tett társadalmi munka látszólag megcsúfolása a közösség érdekében végzett munka gondolatának, valójában inkább lemezeltetés a szomorú valóságnak. Finanszírozási korlátok miatt az ellenszolgáltatás nélkül végzett munkára mindig nagy szükség van, amit néha önkéntes alapon is meg lehet szervezni, néha azonban az egyénekre nehezedő politikai nyomással lehet csak elérni.

RACIONALIZÁCIÓ

Természetesen a csoportlélektannal foglalkozó szakemberek közül korántsem mindenki fogadja el a „nyájösztön”, vagy „társas ösztön” elméletét. Többien a „társas ösztön” fogalmának a pusztá bevezetését is kifogásolják, mondván, hogy az semmiivel sem gyarapítja ismereteinket. Ilyen alapon minden emberi megnyilatkozást egy olyan ösztönnel magyarázhatunk, amely a szóban forgó cselekvés végrehajtására irányul. Mások egyszerűen kétségbe vonják, hogy a racionalizálás gondolkodó emberek szuverén döntése alapján hajlandóak szándékosan rossz üzletet kötni, pusztán csak annak örömeért, hogy kivegyék részüket a közéleti fejlesztések megvalósításából.

Az emberi szükségletek oldaláról tekintve nincs okunk feltételezni, hogy embereket a „nyájösztön” késztetne arra, hogy csoportosuljanak és a csoport érdekében ingyen munkát végezzenek. Természetesen gyakran előfordul, hogy az ember önkéntesen, pénzbeli ellenszolgáltatás nélkül vállalkozik valamilyen munkára, ilyenkor azonban tisztában van vele, hogy rossz üzletet kötött, de az valamiért megéri számára. Hálára kötelezett vele valakit, jó pontokat szerzett, sikerült magát jószívűnek és segítőkésznek bemutatni stb. Jobb híján esetleg azt fogja állítani, hogy jó szórakozást jelentett számára a dolog. Minél rosszabb az üzlet, amit kötöttünk, annál nagyobb erőfeszítéssel kell annak ellenkezőjéről meggyőzni magunkat. A pszichológia ezt racionalizációnak nevezi.

KI FIZETI A SZÁMLÁT?

Ezzel nem a csoportkapcsolatok mindenütt-jelenvalóságát és az önkéntesen végzett munka fontosságát szeretnénk megkérdőjelezni. Egyszerűen arról van szó, hogy a társadalmi szolgáltatások iránti igény nagyobb a finanszírozási lehetőségeknél. A társadalom jelentős differenciálása mellett különböző csoportok képesek arra, hogy közösségekbe szerveződve gondoskodja-

nak az általánostól eltérő szükségletek kielégítéséről, aminek az anyagi vonatkozása nincs rendezve. A tízezerszámra megjelenő civil szervezetek kétségtelenül azt jelzik, hogy a társadalom differenciálódási folyamata során a szükségletek kielégítésére fordítandó munka össz mennyisége jelentősen növekszik. A kérdés csupán az, hogy ki fizeti meg a társadalmi emelkedés árát. Meddig lehet a társadalmi szervezethez és az intézményes megoldások hiányát az önkéntes munkát vállalkozók áthárítani?

Kétségtelen, hogy a kis és nagy csoportok, az ilyen és olyan emberi társulások mindenütt megtalálhatók. Ahogyan az önkéntes munka iránti társadalmi szükséglet jelen van minden társadalomban. Sőt, úgy tűnik, hogy egyre nagyobb az önkéntes munka (segítség) iránti kereslet. És ez nemcsak az egészségvédelemre, gyermeknevelésre, betegápolásra, szociális gondoskodásra érvényes, hanem a társadalom más szféráira is, a művelődésre, oktatásra, tudományra stb. Nem is ezzel van baj, hanem azzal a közvéleményben meggyökeresedett felfogással, hogy az önkéntes munka árával nem

Giovanni Segantini: Gonosz mostohák

kell számolni, holott az komoly megtakarítást jelent a nemzetgazdaság számára. Az lenne a természetes, ha az önkéntes munkát gazdasági teljesítményként értékelnék, hiszen a több tízezer civil szervezet munkájának még akkor is komoly gazdasági súlya van, ha a szervezet tagjai havonta csak néhány órát dolgoznak a köz javára.

A KOLLEKTÍV CELEKVÉS LOGIKÁJA

Már az eddigiekből is kitűnik, hogy a társadalmi munka a nagy „átverések” közé tartozik. Az igazi gondok azonban magukban a szóban forgó társadalmi csoportokban jelentkeznek, amelyek önkéntes alapon valamilyen közös érdek kielégítésére jönnek létre. Nos, ezek az önkéntes társulások olyan súlyos belső ellentmondásoktól terhesek, hogy kénytelenek vagyunk tekinteni őket létezésüket és működésüket.

A különböző csoportok, magántársulások szerveződésére és működésére vonatkozóan rendkívül tanulságos Olson Mancur munkája (A kollektív cselekvés logikája. Kőnyavak és csoportlélektan. Osiris Kiadó, Budapest, 1997). Olson mindeközül azzal az érdekes elmélettel állt elő, hogy a civil szféra különvalósága, jelesül az önkéntes társulásokkal kapcsolatos sajátos emberi magatartás valójában nem egyéb, mint mítosz. Könyvében arról ígérkodik meggyőzni bennünket, hogy az emberek viselkedésének ugyanazok a mozgatórugói a társadalmi szervezetekben, mint a gazdasági társaságokban, vagy az állami szektorban. Az emberek önzetlenül semmit sem csinálnak: mindig és mindenütt minimális áldozatvállalás mellett maximális nyereségre törekednek.

Minden csoport vagy szervezet – akár kicsi, akár nagy – valamilyen közös „jószág” (javak, értékek) megvalósítására törekszik, mondja Olson. A kérdéses javak megszerzése elvileg a csoport minden tagja számára egyaránt fontos és hasznos, ezért társulnak egymással.

(Folytatása a 10. oldalon)

A civil szektor

Az önkéntes munka mítosza

(Folytatás a 7. oldalról)

Ilyen módon ésszerűnek látszik az a feltételezés, hogy a csoport minden tagjának közös érdeke a javak létrehozása. Az élet azonban azt bizonyítja, hogy ez még sincs így, mert a költségek fedezését a csoporttagok korántsem tekintik közös érdeknek, semmiképpen sem kötelezőnek önmagukra nézve. A csoport tagjai általában azt szeretnék, hogy a többiek fedezzék a költségeket, azok hozzanak nagyobb áldozatot érte, az előnyökből viszont – függetlenül attól, hogy részt vállaltak-e a költségekből vagy sem – mindenképpen egyenlő arányban kívánnak részesülni.

A társuláshoz való csatlakozás valóban önkéntes a civil szervezetekben, a munkavállalás önkéntességéről azonban szó sincs. Jutalom vagy büntetés nélkül a csoport tagjait még arra sem lehet rávenni, hogy a szervezetekben a csatlakozással vállalt minimális kötelezettségeiknek eleget tegyenek. Az esetek többségében például tagdíjat sem hajlandók fizetni, annak ellenére, hogy a szervezetet maguk hozzák létre, és maguk döntenek a tagdíj összegéről. Ami persze érvényes a szervezeti munkához való egyéb hozzájárulásra is.

A NAGY ÉS KIS SZERVEZETEK

A nagy szervezetek ebből a szempontból nagyon különböznek a kicsiktől, emellett általában nem tudják ellátni vállalt feladataikat, nem képesek megteremteni azokat a kollektív javakat, amiért létrejöttek. Illetve, Olson szerint, a megfelelően kicsiny csoportoknak néha sikerül tagjai számára bizonyos közjavakat biztosítani, azon egyszerű oknál fogva, hogy kis csoport esetében a csoport minden tagjára az önszerepesség jelentős hányada jut.

Ez az önszerepesség azonban kis csoportok esetében sem egyenlő fáradozás, illetve nem egyenlő költség-hozzájárulás eredménye. Mindig vannak olyan csoporttagok, akik hajlandók viselni az adott kollektív javak biztosításával járó nagyobb terheket, mint ez valamelyik megéri számukra. Talán mert így is jobban járnak, előnyösebb helyzetben vannak, mint ha a csoport megszűnése, és ha a közös előteremtésére egyáltalán nem kerülne sor.

Mivel a szekeret általában kevesen húzzák, a nagyobb létszámú csoportok teljesítménye többnyire elmarad a kisebb létszámú csoportok teljesítményétől. Ennek ellenére a nagy csoportok szívesen fogadják az új tagokat, abból a téves feltevésből kiindulva, hogy akik többen vannak, erősebbek, ahol sokan vannak, a költségek is jobban megoszlanak. Ez logikailag is így van. A létszám növekedésének elvileg csökkentenie kellene az egy főre eső költségeket, amennyiben a csoporttagok egyenlő mértékben járulnának hozzá a csoportjavak megteremtéséhez. Ez azonban a valóságban nincs így. A csoporthoz való csatlakozással nem csökkennek az egy főre eső költségek, viszont csökken a közös javakból való részesedés mennyisége.

A PÁRTOS ÉRDEKKÉPVISELET

A kis csoportok tehát eredményesebbek. Ez alól a szabály alól azonban, úgy tűnik, hogy a pártok kivételt jelentenek. Kézenfekvőnek látszik ugyanis, hogy tagságuk arányában növekszik a választási esélyük. Minél nagyobb tagsággal rendelkeznek, minél szervezettebbek, annál nagyobb az esélyük a hatalom megszerzésére. A valóságban azonban ez sincs így. Az amerikai pártok például többnyire csak nevek és kategóriák, nem pedig formális szervezetek. A nagy pártoknak szinte egyáltalán nincs működőképes országos szervezete. Olson idézi az amerikai politikatudomány egy híres szakértőjét, aki szerint „az elnököltöket pártjainak négyvenkénti létrehozása nem más, mint pusztá improvizáció” (David B. Truman: *The Governmental Process*. New York, Alfred A. Knopf, 1958). Az egész nagy szíjátékokat különböző klikkek szervezik, amelyek egyébként háttérben maradnak. A pártoknak nincs számottevő tagságuk, akik rendszeresen összejönnek a választókerületi gyűléseken, tagdíjat fizetnének, nincs komolyabb apparátusuk sem. A pártok létezése így gyakran pusztá fikció.

A politikai pártok elvileg szintén kollektív javak megszerzésére törekszenek, valójában az embereknek általában kevés hasznuk származik győzelmükből. Amivel egyébként tisztában is vannak, éppen ezért hűz fillért sem hajlandók arra a pártra áldozni, amelyre esélyük van. Szavazni is csak azért szavaznak rá, mert úgy vélik, hogy annak a választási sikeréből talán valamiféle előnyük, hasznuk származik később. Az álagemberek a világon sehol sem járulnak hozzá a pártkassza feltöltéséhez, nem lépnek be a párt sorába, és akik belépnek, sokan azok közül sem járnak pártgyűlésekre.

Más a helyzet azonban a konkrét személyekkel, akiknek politikai ambícióik vannak. Ők azonban nem kollektív javak biztosítására törekszenek, hanem személyi előnyöket remélnék a pártban való tevékenységüktől és az általuk támogatott párt választási sikerétől. A pártmunkásoknak képviselői státusz, hivatalnoki állás, közigazgatási poszt, protekció, vállalataikhoz vagy vállalkozásaikhoz remélt befolyás, kapcsolat stb. lebeg a szemük előtt. Minden pártaktivista tudja a világot, hogy csak akkor számíthat előnyökre, akkor kap állást a városi, községi közigazgatásban, ha támogatja a győztes pártot. Ezeknek az előnyöknek a megszerzésére irányuló törekvés már képes szervezeti formát ölteni, és szervezetként működni, hiszen nem az általuk képviselt nagy csoport közös érdekeinek a megvalósítására, hanem konkrét személyes előnyök megszerzésére törekszenek. A szervezet sikeres működését nem a közösségnek, hanem meghatározott egyéneknek hoz hasznát.

Minél jobban hasonlítanak a csoportok formális szervezetre, annál kevesebb tagból állnak, s annál elhanyagolhatóbb részt képviselik valamely népességnek. És fordítva: minél kevésbé hasonlítanak a formális szervezetre, a népesség annál nagyobb hányadának az érdekeit képviselik (formálisan és névlegesen, ami persze nem felel meg a valóságos helyzetnek, hiszen még a kis csoportok is nehezen tudják képviselni a közös érdekeket). Amiből persze kitűnik, hogy a nagy játszmák, a nagy politikai pártok, a nagy választási küzdelmek az emberek nagy átverését jelentik.

A CSOPORT FENNMARADÁSA ÉS MEGSZŰNÉSE

Valójában kész csoda, hogy az önkéntes és önrdekben alapuló csoportok egyáltalán léteznek és működnek. Nem árt tehát, ha kicsit elmélyedünk ebben a rejtélyben.

A csoportok fennmaradása, működése minden esetben annak köszönhető, hogy vannak olyan csoporttagok, akik hajlandók nagyobb áldozatvállalásra, mint a többiek. Minél több csoporttag minél inkább érdekelt a csoportcél megvalósításában, annál valószínűbb, hogy a kollektív javak jelentős hányada esik majd a többi csoporttagra. Feltéve, hogy a csoport nem túl

nagy létszámú ahhoz, hogy a vállalt áldozat és költség-hozzájárulás révén megteremtett közjóból érzékelhető haszna származzon minden tagnak. A túl nagy létszámú csoportban a haszon érhetően elenyészik, a közjó olyannyira elaprózik, hogy már nincs értelme a csoporthoz tartozni.

Olson szerint csak a kiscsoportok szervezkednek és cselekszenek eredményesen közös céljai megvalósítása érdekében. De a kiscsoportok közül is csak azok a kevesek (és kivételesen szerencsések), amelyek „saját erőforrásaikra támaszkodva alkalmazhatnak szelektív ösztönzőket”. Magyarán, amelyek hajlandók az effektív munka költségének a megféréstére.

Az önkéntesség hamis elve miatt általában nem ez a helyzet. A társadalmi csoportok többnyire annak köszönhetik létezésüket, hogy a kollektív cél megvalósítása érdekében nagyobb áldozatvállalásra és költség-hozzájárulásra hajlandók mint a többiek. Ezek sokszor aránytalanul nagy költségetterhek. Az is előfordul gyakran, hogy az összes költséget egy személy viseli.

A társadalmi szervezetekben a csoporttagok egy része mindig ingyen részesedik a kollektív javakból. Az érdektelenebb, kevésbé motivált csoporttagok egyszerűen kihasználják társaik nagyobb motiváltságát: ha úgy tetszik, „kiszármaztatják” azokat, akik érdekeltek a csoportcél megvalósításában. Ez sem mehet azonban a végtelenségig. Az „ingyenes” tagok létszámának növekedése, vagy az igények fokozódása előbb-utóbb csökkenteni fogja a legnagyobb terheket magukra vállaló csoporttagok fáradozásának értelmét. És egy ponton túl azok a személyek, akikre a csoport épül, értelmetlenül látják a további áldozatvállalást (költség-hozzájárulást), és a csoport megszűnik.

A csoport felbomlásának oka végső soron az egyenlő arányú részesedés elve, amely lehetővé teszi a legtöbb áldozatot vállaló csoporttagok kihasználását. A hamis egyenlőség elve nemcsak a legtöbb áldozatot vállaló csoporttagokat teszik érdektelenné a csoportmunkában, hanem a mások fáradozásának gyümölcseit élvező csoporttagok inaktivitását is fokozza. Minek tegyenek arább akár egy szalmaszálát is, ha a kollektív javakból anélkül is részesülhetnek?

AZ EMBERI TERMÉSZET FÉLREISMERÉSE

Olson könyvének mondanivalóját úgy summázhatnánk, hogy ha nincsenek egyéni gazdasági ösztönzők a csoportcselekvésre, vagyis a gazdasági motiváció nem érvényesül, az emberek érdektelenné válnak a közös fellépéssel szemben, a csoport fantomszerezzetté válik, széthullik. Valószínű kell látnunk, hogy az emberek maguk választotta öntevékenységen alapuló szervezetekben is pontosan úgy viselkednek, mint az élet bármely más helyzetében. Saját előnyüket nézik. Saját előnyökre pedig az válik, ha mindazokat a költségeket és az áldozatokat, amelyek a közös cél eléréséhez szükségesek, lehetőleg mások viselik, a kollektív jószágból, csoporthasznból viszont aránytalanul nagy részt követelnek maguknak.

A csoport egyébiránt, pusztán a közös érdekek alapján, nem ad ösztönzést az egyének számára, hogy megfelelő csoporttudattal rendelkezzenek és annak megfelelően cselekedjenek. Bizonyos helyzetekben és esetekben persze előfordul, hogy az egyének emocionálisan alapon tömörülnek és csoportközpontúan cselekednek. Ezek azonban ritka helyzetek. A rideg és önző számítás az ilyen kivételes helyzetekben is hamarosan lelohasztja a lelkesedést és a magasztos célokra való alárendelődést megfosztja.

Azt feltételezni, hogy az emberek hajlamosak hosszabb távon alárendelni személyi érdekeiket csoportérdekeknek, hogy feladják rideg és önző számításukat közösségi céljuk előmozdítása érdekében, az ember természetének a félreismerése vélell. Az efféle romantikus elképzeléseknek ugyanis nincs semmiféle pszichológiai alapjuk.

Dr. HÓDI Sándor

A csak helye a mondatban

1. Slobodan Milošević jugoszláv elnök Szerb Szocialista Pártja (SZSPZ) hosszú távú szoros együttműködést javasol Ion Iliescu volt román elnök Szocialista Demokrátia Románia Pártjának (PDSR) egybek között a magyarkérdés megoldásában – írta tegnapi számában a Ziaa című román napilap. (MTI)

A fönti mondat a határesetnek tekinthető pongyolaság néhány jellegzetességét tükrözi, de úgy, hogy át-áldop az a határon, amely nyelvérzékünkben elválasztja a nyilvános köznyelvhasználatot a bizalmas, lezser, stb. „pontatlan–de–igyes–megértik” stílustól.

A pártnévek közül a Szerb Szocialista Párt elé (grammatikailag) még úgy-ahogy odatehető birtokos jelzőnek a pártnévré neve, de a (vagy: A) Szocialista Demokrátia Románia Pártja megnevezés máris birtokos szerkezet: a Párt-nak tehát megvan a maga birtokos jelzője: a Szocialista Demokrátia.

Az SZSPZ-t (és a többi mozaikszót is) névelővel használjuk mondatban: a Fidesz, az MVSZ, az USA, az ENSZ, a KFOR stb. S hogyha az általa értelmezett mondatrészt csestra, akkor ennek is mint értelmezőnek föl kell vennie a szerkezet alaptagjainak ragját.

Helyesen tehát: A Slobodan Milošević jugoszláv elnök vezette Szerb Szocialista Párt (az SZSPZ) hosszú távú, szoros együttműködést javasol Ion Iliescu volt román elnök pártjának, a Szocialista Demokrátia Románia Pártjának (a PDSR-

nek) egy-
tegnapi s-
2. „
gadás, h-
csak mos-
meg” – m-
Első-
téttele-v-
nek az elő-
leszküdt-
az a kérd-
lös áldoz-
csak a ke-
előfeltétel-
Hel-
megbékél-
vóban, de-
ezer áldoz-
3. A-
tartják a v-
Hel-
Rok-
Hasonló-
lentük a-
sel gyakra-

Giovanni Segantini